

Соочување со минатото за подобра иднина Остварување правда, мир и социјална кохезија во регионот на поранешна Југославија

Резиме на тематскиот документ

Резиме

Речиси три децении по војните кои доведоа до распаѓање на регионот на поранешна Југославија (регионот) во деведесеттите години на минатиот век, жртвите сè уште чекаат делотворна правда, репарации и препознавање на вистината за нивните страдања. Помирувањето и социјална кохезија сеуште се на незавидно ниво, што може да претставува закана за сегашниот мир во регионот. Постои забележливо назадување во процесите на соочување со минатото, што коинцидира со генералното назадување на почитувањето на човековите права и владеењето на правото во неколку од земјите во регионот. Една деценија после првиот [Тематски документ](#) на оваа тема, изготвен од Канцеларијата на Комесарот за човекови права на Советот на Европа, овој тековен Тематски документ ги анализира постигнатиот напредок, како и недостатоците во процесите за соочување со минатото во регионот. Документот исто така ги анализира факторите кои ги попречуваат процесите и позитивните ефекти на транзициската правда во регионот. Документот елаборира дека справувањето со раните од минатото настанати од тешките повреди на човековите права не значи само осврт кон минатото, туку е неопходен предуслов за подобра сегашност и иднина, засновани врз почитувањето на човековите права и владеењето на правото.

Значително наследство - Пред да се осврне на предизвиците и негативните трендови што го забавуваат напредокот, овој Тематски документ во Поглавјето 1, се осврнува на некои револуционерни пристапи и практики применети во регионот, кои оставија значително наследство во сферата на справувањето со минатото. Поглавјето 1 става во фокус пет такви практики и научени лекции.

Злосторствата сторени во текот на војните во деведесеттите години на минатиот век, кои во тоа време беа најстрашни во Европа од Втората светска војна наваму, беа пресретнати со решителност **да нема неказниост за сторителите на таквите злодела**. Во регионот беа покренати различни иницијативи во насока на понесување кривична одговорност, вклучително и создавање на целосно меѓународен Кривичен Трибунал, отпочнување процеси и поведување постапки за воени злосторства

пред националните судови и хибридни механизми за утврдување кривична одговорност. Иако некои сторители од висок профил беа изведени пред лицето на правдата, одговорноста за воените злосторства е далеку од целосна. Сепак, меѓународните и домашните судења испратија силен сигнал дека мора да се задоволи правдата за тешките повреди на човековите права и го поплочиаја патот кон порезолутна акција во справувањето со вакви злосторства во иднина.

Регионот, понатаму, се смета за позитивен **модел за прашања поврзани со трагањето по исчезнатите лица**. Се смета дека од проценетите 40000 лица кои се водат како исчезнати како резултат на војните, над 70% се најдени и идентификувани. Неколку фактори придонесоа кон оваа висока стапка на разрешување на предметите поврзани со исчезнатите лица, вклучително и силните законодавни и институционални рамки на национално ниво, кои уште во рана фаза беа поддржани од меѓународните организации, како Меѓународниот комитет на Црвениот крст (МКЦК) и Меѓународната комисија за исчезнати лица (International Commission on Missing Persons (ICMP/МКИЛ)), и делотворниот ангажман на семејствата на исчезнатите. Користењето на модерни форензички технологии, како што е идентификацијата на ДНК, предводена од МКИЛ (ICMP), одиграа значителна улога во разрешувањето на овие прашања. Регионалната соработка по овие прашања беше на високо ниво и предуслов за успех, но таа се намали со тек на времето. Покрај хуманитарната димензија, релевантните докази за исчезнатите лица се користеа за да се повикаат на одговорност оние кои се одговорни за меѓународните злосторства.

Овој тематски документ понатаму оддава признание за **централната улога што ја играат граѓанското општество и активистите за човековите права**, помагајќи во справувањето со военото минато кое се карактеризира со сериозни повреди на човековите права. Граѓанското општество решително се залагаше за домашните власти да ги почитуваат своите меѓународни обврски од сферата на човековите права, честопати вклучувајќи се кога властите потфрлаа во справувањето со овие теми. Граѓанското општество во регионот произведе мноштво на иновативни проекти што може да бидат извор на инспирација за други постконфликтни ситуации, а некои од тие примери се споменати и во овој тематски документ.

Овој документ исто така дава осврт на лекциите за меѓународната заедница, кои ја акцентираат потребата од долгорочна, конзистентна и добро документирана поддршка. Финансиската поддршка, мониторингот и препораките, како и политичкиот притисок, како што е политиката на ЕУ на условување за соработка со Меѓународниот Кривичен Трибунал за поранешна Југославија, одиграа клучна улога во остварувањето на процесите на транзициската правда. Сепак,

недостатоците во ангажманот на меѓународната заедница, вклучувајќи ги и меѓувладините организации и поединечните држави – донатори, како намалената посветеност со тек на времето, приоритизирањето на т.н. стабилнократија пред справувањето со минатото, недоследните пораки и краткорочните пристапи засновани на проекти се она што, меѓу другото, го намали влијанието на меѓународните партнери. Лекција од регионот е дека справувањето со минатото, постигнувањето на помирување и превенирањето на идно насилство, бара постојана поддршка што треба да се протега и подалеку од само една генерација.

Конечно, повоените процеси во регионот дадоа силен придонес кон **ставањето крај на молкот за сексуалното насилство поврзано со конфликтите, како и потребата од родо-чувствителни пристапи** при справување со минатото. Храброста и решителноста на жените кои преживеале силување и други форми на сексуално насилство доведе до дотогаш невидени меѓународни иновативни пристапи во сферата на кривичната правда, репарациите, третирањето на психосоцијалните потреби на преживеаните и практиките на меморијализација поврзани со прашањето на сексуалното насилство во конфликт.

Незавршена работа – Без оглед на гореспоменатиот остварен напредок, Поглавјето 2 покажува дека наследството од минатото и натаму е присутно во регионот, при што многу од процесите на транзициска правда се во застој или неразрешени.

Речиси три децении од крајот на војните, жртвите, сведоците и осомничените стареат и умираат, а доказите стануваат се’ помалку достани. Ваквите процеси оставаат малку време за остварување на **правдата по пат на домашни обвиненија**. Илјадници осомничени треба допрва да бидат гонети од правосудниот систем. И покрај овој временски притисок, правосудството продолжува да демонстрира забавни напори, при што националните стратегии за воени злосторства остануваат неспроведени. Националните обвинители не се проактивни, а често постапуваат само по предмети пренесени на надлежност од други земји, против сторители од ниско ниво, или против сторители кои припаѓаат на „другите“ етнички групи. Сегашната клима на негирање на воените злосторства и величање на воените криминалци не придонесува кон ефективна правда и кривично процесуирање на воените злосторници на национално ниво. Заштитата на сведоците и законите за амнестија остануваат постојани предизвици. Клучна препрека за доаѓањето до правдата е и минималната или непостојечка судска соработка меѓу одделни земји, што го вклучува и континуираното одбивање на земјите од регионот да ги екстрадираат сопствените државјани кои и натаму уживаат неказниност, понекогаш преку поседување на двојно државјанство. Ова резултира со зголемување на бројот на судења во

отсуство, чии ефекти се ограничени во смисла на постигнување правда, имајќи предвид дека сторителите и натаму уживаат неказниност.

Понатаму, многу од цивилните жртви на војните во регионот остануваат без **пристап кон делотворни и соодветни репарации**. Ниту една од земјите во регионот нема усвоени сеопфатни програми за репарации, во согласност со Основните принципи и насоки на Обединетите Нации за правото на правен лек и репарација. Извесен надомест беше доделен преку програмите за социјални исплати; сепак, тие се генерално поповолни за ветераните и преку различни предуслови исклучуваат голем број од цивилните жртви на војната. Како резултат, овие поволности се перципираат како селективни, па наместо да го препознаат и да оддадат почит на страдањето на сите жртви подеднакво, тие го хранат дискурсот на поделба на „наши“ наспроти „нивни“ жртви. Иако се забележува бавно подобрување околу признавањето на потребите на оние кои преживеале сексуално насилство, преку нивно препознавање како цивилни жртви на војната во неколку домашните закони, сепак, поради стравот од стигма, како и исклучувачките предуслови, за нив е и натаму тешко да добијат надомест. Барањето репарации преку граѓанските и кривичните судски постапки е долг и скап процес кој ги изложува жртвите на ризик од повторна трауматизација. Со исклучок на паричните надоместици, севкупно, домашните власти имаат посветено малку внимание на другите видови на репарации како што се рехабилитацијата, сатисфакцијата преку потрагата по вистината, јавното извинување и комеморација, како и гаранциите дека стореното нема да се повтори.

Најголемиот дел од 3,7-те до 4-те милиони **лица принудно раселени** во текот на војните од деведесеттите години на минатиот век, можеа да се вратат или најдоа прифатливи алтернативи. Регионалната соработка во оваа сфера е од клучна важност. Сепак, принудно раселените лица сè уште се соочуваат со неколку придизвици во однос на нивните човековите права, кои бараат дополнително внимание. Речиси три децении од крајот на војните, од императивно значење е да се најде трајно и достоинствено решение за раселените лица кои сè уште живеат во колективно или привремено домување. Процесот на враќање и интеграција на бегалците и внатрешно раселените лица и натаму е отежнат поради дискриминацијата и локалното непријателство во области каде тие припаѓаат на малцинството. Заедниците на Ромите, балканските Египќани и Ашкали остануваат меѓу најранливите, поради сиромаштијата и долготрајните предрасуди. Треба да се одржи и продолжи трендот присутен во регионот кон разрешување на прашањето на лицата без државјанство, што првенствено ги засега токму овие заедници.

Обидите да се основаат официјални **комисии за вистина и помирување (КВП) или други типови официјални механизми за потрага по вистината** постигнаа малку ширум регионот, и покрај напорите и проектите на граѓанското општество за потрага по вистината, што заслужуваат пофалба. Особено разочарува неуспехот на владите во регионот да се договорат околу основањето на регионална комисија за вистина и помирување (Regional Truth and Reconciliation Commission - RECOM). Отсуството на национални и регионални официјални механизми за потрага по вистината не само што го отежнува помирувањето, туку остава и простор за негирање на злосторствата извршени во текот на војните. Последниве години загрижуваат и обидите на етнонационалистичките политичари механизмите за потрага по вистината да ги насочат во друг правец, со цел да се произведат ревизионистички гледишта и извештаи околу вистината за конфликтите.

Потрагата по исчезнатите лица, што исто така придонесува кон утврдувањето на вистината, бележи тренд на забавување во последните години, и покрај фактот дека 9,876 лица сè уште се водат како исчезнати. Потребна е итност во разрешувањето на тие отворени случаи, за да се заврши страдањето на семејствата. Протекот на времето, како и можните погрешни идентификации настанати пред користењето на ДНК анализи, се значајни практични потешкотии, а немањето политичка посветеност кон искрена регионална соработка во оваа сфера стана главна препрека последниве години. Потребни се натамошни напори за подобро да се заштитат човековите права на семејствата на исчезнатите лица.

Конечно, во регионот се појавија различни решенија околу прашањето на **ветинг на јавните функционери, осомничени или осудени за тешки кршења на човековите права** во текот на војните во деведесеттите години од минатиот век. Како резултат на неуспехот да се спроведе ефикасен ветинг, сторителите на воени злосторства и тешки повреди на човековите права натаму се вработени во јавните служби, вклучително и како избрани функционери. Присуството на осомничените и осудените воени злосторници во државните институции има сериозни последици врз жртвите и преживеаните, како и врз успехот на напорите за реформи на владеењето на правото.

Негативни трендови што ги поткопуваат напорите за соочување со минатото – Не само што е практично блокиран напредокот во неколку области на справувањето со минатото, туку постојат и неуморни обиди да се поткопаат раните успеси остварени на ова поле. Поглавјето 3 испитува некои од клучните тековни предизвици и трендови што придонесуваат кон ваквото назадување. Поглавјето 3 се стреми да ја покаже врската меѓу сè понегативниот пристап кон справувањето со минатото од една страна и назадувањето на демократијата, почитувањето

за човековите права и владеењето на правото од друга страна, во неколку од земјите во регионот.

Прво, постои алармантен тренд кон **етнонационалистички дискурс, негирање на злосторствата и величање на воените злосторници**, што сериозно ги поткопува напорите за соочување со минатото. Мошне е вознемирувачко тоа што ваквите практики се одобруваат и активно се користат од страна на политичари на највисоко политичко ниво и тоа што тие стануваат стратегија за придобивање гласови и задржување на власта. Десничарските националистички групи исто така придонесуваат кон ваквиот дискурс. Овие групи се хранат преку регионални и меѓународни врски и претставуваат сериозен фактор на ризик што ги поткопува напорите да се спречи повторната појава на насилство. Се покажува дека незавршените процеси за соочување со минатото ги зголемуваат радикализацијата и десничарскиот екстремизам. Некои политичари, верски водачи, јавни фигури и историчари исто така активно придонесуваат кон историскиот ревизионизам и обидите да се релегитимира и зацврсти позицијата на осудените воени злосторници. Ширењето на идеологии на поделба и негирањето на воените злосторства го забрзуваат и определни традиционални медиуми, како и социјалните медиуми. Овој негативен пристап на определени медиуми кон транзициската правда е рефлексивна на пошироките предизвици со кои се соочуваат медиумите во регионот, како што се слободата на медиумите и етичното професионално новинарство.

Во вакви социо-политички регионални околности, минатото е нешто што создава длабоки поделби во рамки на земјите и меѓу земјите во регионот. Ова подгрева атмосфера на омраза и поделеност, која се отсликува во добро документируваниот пораст на **говорот на омраза, меѓуетничкото насилство и нетолеранцијата**. Говорот на омраза често вклучува историски референци. Се случуваат насилни инциденти во повеќе наврати, особено против верски и културни објекти, како и против повратниците од малцинските групи. Ова внесува страв меѓу луѓето и претставува главна пречка за мирот, соживотот и меѓуетничката доверба. Потребен е итен политички одговор за да се одбегне враќање на масовното насилство во регионот. Ова вклучува нулта толеранција на криминалот од омраза и сеопфатни стратегии за соочување со говорот на омраза. Земајќи го предвид нестабилниот контекст во регионот и трендовите истакнати погоре, неопходно е да се криминализира негирањето на геноцидот и воените злосторства како сериозна форма на говор на омраза.

Граѓанското општество и активистите за човекови права кои работат на справувањето со минатото, се соочуваат со сè потешко опкружување. Генералното влошување во регионот има последици врз целокупноста на граѓанското општество и невладините организации.

Ова опфаќа рестриктивни владини мерки и отворено непријателство кон граѓанскиот сектор, вклучително и онлајн вознемирување од некои недржавни актери и припадници на јавноста. Активистите за човекови права кои работат на справувањето со минатото исто така се соочуваат со пречки специфично поврзани со прашањата што ги покриваат и фактот дека тие ги оспоруваат доминантните наративи во нивната заедница или земја. Тие се предмет на кампањи на оцрнување, правосудно вознемирување и пасивност во справувањето на нападите кои нив и кон настаните што тие ги организираат. Ресурсите потребни за нивната работа се намалени, а голем број од активистите за човекови права се соочуваат со исцрпеност и стрес, што може да доведе до физички и психолошки болести.

Речиси три децении по војните, **меѓугенерациската димензија на соочување со минатото** е област што бара итно внимание. Новите генерации растат во поделени општества без суштински можности за интеракција со припадници на други групи и се воспитувани да ги посматраат „другите“ како закана. Доказите за радикализација на младите, вклучувајќи и неколку насилни инциденти што вклучуваат млади луѓе, предизвикуваат голема загриженост. Трендот на поделба на децата во образованието според јазикот и/или етничката група е вкоренет во неколку земји во регионот. Ова има сериозно негативен ефект врз социјалната кохезија и помирувањето во мултиетничките општества. Официјалните политики на сеќавање и меморализација се еднострани, фокусирани на славењето на воените ветерани и националистичките наративи и имаат тенденција да го негираат страдањето на жртвите од другите етнички групи. И покрај бројните проекти што се стремат да ја подобрат наставата по историја во училиштата, поттикнувањето на критичко размислување, историска емпатија и мултиперспективноста, се' уште нема значителен успех. Официјалните наставни програми по историја генерално одбегнуваат да дискутираат за тешките повреди на човековите права извршени против различни групи, како и за други чувствителни теми.

Друг критичен фактор што ги поткопува процесите на соочување со минатото во регионот е **неуспехот на владите во последните децении да се осврнат на суштинските причини за војните**. Фокусот на справувањето со злосторствата извршени во тек на војните, иако е важен, резултираше со недоволно посветување внимание на реформирање на институционалните структури и општествените текови што овозможуваат поволна клима воопшто за да се сторат вакви кривични дела. Последиците на овој неуспех да се спроведат пошироки реформи околу чувствителните прашања на минатото и натаму ги поткопуваат демократскиот напредок и мирот во регионот. Во ваквите суштински причини се вбројуваат неправедната распределба на

моќта, клиентелизмот и корупцијата. Етничката дискриминација, во некои случаи, е и дополнително вкоренета во уставите и законодавството во регионот. Слабата или непостојна доверба на јавноста во државните институции продолжува и натаму да биде горлив проблем, вклучително и културата на насилство во рамки на институциите на безбедносниот сектор. Непостапувањето по милитаризираниите и насилни маскулинитети не го отежнува само справувањето со сексуалното насилство поврзано со конфликт, туку и напорите за подобување на родовата еднаквост и одговорот на родово-заснованото насилство во регионот денес.

Како понатаму - Станува сè потешко да се пресвртат негативните трендови што ги поткопуваат напорите за соочување со минатото и да се постигне мир и помирување во регионот. Поглавјето 4 од Тематскиот документ ги исцртува четирите приоритетни области за она што треба да следи понатаму. Тој доследно повторува дека домашните власти и политички лидери ја носат примарната одговорност кога станува збор за почитување за обврските од сферата на човековите права во областа на транзициската правда и работа во полза на мирот и социјалната кохезија.

Првата приоритетна област е ставањето на **жртвите и преживеаните во средиштето на сите процеси на транзициска правда**. Земајќи предвид дека веќе измина долго време од завршувањето на војните, постои итна потреба да се забрза темпото на процесирање на воените злосторства на национално ниво. Истото важи и за потрагата по вистината, каде напорите да се разрешат случаите на исчезнатите лица треба да се обноват. Државите во регионот треба конечно да ги исполнат своите меѓународни обврски во сферата на репарациите. Ова значи обезбедување пристап за сите жртви кон недискриминаторски и сеопфатни форми на репарации, вклучително симболичко признавање на нивните страдања и извинување, како и психосоцијални и други форми на трансформативни репарации поддржани со искрено политичко признание. Исто така, постои потреба да станат видливи определени типови жртви кои биле помалку присутни во процесите на транзициска правда, како што се малцинските групи, жените и децата. Потребни се и подобри консултации со жртвите. Домашните власти мора итно да ја обноват својата посветеност и да ги удвојат своите напори во овие сфери.

Второ, од суштествена важност е да се стави поголем акцент на **превенцијата и градењето иднина каде е помалку веројатно дека повторно ќе се случи насилство**. Покрај неопходниот фокус на градењето силни и отпорни институции фокусирани на владеењето на правото, треба да се посвети внимание и на меѓугенерациската димензија на транзициската правда. Речиси три децении по крајот на војните, областите како обезбедување интегрирано образование, подобрување

на методите на изучување на историјата, отворање и зачувување архиви и меморијализација врз основа на човековите права, треба да станат клучни области во регионот денес. Во овие сфери, фокусот треба да биде на законите и стратегиите што даваат суштински придонес кон спротивставувањето на негирањето на злосторствата и ревизионизмот на минатото. Исто така, од суштинска важност е да се инвестира во младите како носители на промената, обраќајќи им се конкретно на нив и потпирајќи се екстензивно на нив во формулирањето на политиките во овие области.

Трето, од клучна важност е да се **зајакне политичката и финансиската поддршка за силно граѓанско општество што работи на транзициска правда**. Работата на граѓанското општество и натаму е од централна важност за процесите на транзициска правда во регионот и за изнаоѓање креативни начини да се создаде клима за меморијализација без поделби, за помирување и за мир. Меѓу другото, јакнењето на граѓанското општество бара делотворни консултации со креаторите на политики и пристап до нив во однос на релевантните закони и политики. На граѓанското општество му треба доволно стабилно и флексибилно финансирање, за да продолжи со својата работа околу справувањето со минатото на долг рок, па институционалната поддршка од домашните власти е витална во оваа смисла. Активностите посветени на спречувањето на насилството треба да се поддржат. Треба да се обезбеди психосоцијална помош за активистите кои се соочуваат со таканаречената индиректна траума (траума што ја искусуваат оние кои се грижат за трауматизирани поединци) или се соочуваат со вознемирување поради својата посветеност кон работата. Активистите за човекови права се најдобрата надеж за подобра иднина заснована на почитување на човековите права и владеењето на правото.

Назаднувањето на транзициската правда треба да се третира стратешки, особено преку регионални пристапи и зголемени инвестиции на локално ниво. Главната одговорност лежи на државите во регионот и нивните претставници, кои треба да овозможат опкружување што е повољно за оваа важна работа, ослободено од страв и опасна пропаганда и дезинформации за минатото. Меѓународните партнери треба да испраќаат јасни пораки за важноста на справувањето со минатото во нивните интеракции со државите во регионот, и следење на изобилството препораки претходно формулирани од страна на меѓународните организации и телата за човекови права. Земајќи ја предвид меѓузависноста на минатите и тековните предизвици, државите во регионот треба да развијат акциски планови за транзициска правда кога го евалуираат напредокот на регионално ниво. Регионалната координација, пристапи и стратегии треба и натаму да се поттикнуваат, а

истовремено треба да се стави фокус и на делувањето на локално ниво, на самоникнатите, самоорганизирани иницијативи во заедницата, каде справувањето со минатото станува конкретно и каде треба да се најдат решенија за помирување и мир.